

JAN SONDEREN, *Joure*

‘Wegen en kruispunten in de dogmatiek’ van Beker-Hasselaar

Inleiding

Als student, assistent en promovendus van Ernst Beker is mij theologisch het meest zijn aandacht opgevallen voor het ‘relatiedogma’, dat hij uitwerkt in de christologische leer van de an- en enhypostasie. Het relatiedogma laat hem zien dat de relatie tussen God, mens en mensheid in Jezus Christus vastligt en ons als gave en opgave geschonken wordt. In dit artikel wil ik vanuit het perspectief van dit dogma – dat niet alleen oog heeft voor de mens, maar ook voor de mensheid, inclusief cultuur en samenleving – de ontwikkeling van de dogmatiek van Beker en Hasselaar nader bekijken. Mijn motief is biografisch en theologisch. Biografisch omdat ik Beker leerde kennen toen hij in zijn inaugurele rede als hoogleraar te Amsterdam de leer van de an- en enhypostasie in kort bestek uiteenzette en nadien als zijn assistent zijn dogmatisch werk in *Wegen en kruispunten in de dogmatiek* heb zien groeien. Mijn theologisch motief is een bijdrage te willen leveren aan de huidige christologische discussie, waar God, mens en mensheid weer zo opvallend uiteengehaald worden.¹ Tevens hoop ik met dit artikel een kader te bieden voor de andere artikelen, waarin mijn medepromovendi bij Beker op onderdelen van *Wegen en kruispunten* ingaan en deze verder ontwikkelen.

Het begin

Toen Beker in 1972 zijn werk als docent dogmatiek in Utrecht begon, stond hem – samen met zijn vriend en collega-dogmaticus Hasselaar – duidelijk voor ogen wat er in de kerkelijke opleiding voor predikanten aan de universiteit voor verbetering vatbaar was: een doorleefde en actuele aansluiting op de oecumenisch-orthodoxe theologische traditie. Een belangrijke barrière daarbij bleek de – vaak stugge – dogmatische stof. Zelf ervoer Beker deze stugheid van stof in zijn omgang met de ‘Reformierte Dogmatik’ van

1. Zie over de actuele christologische discussie bijv. E.P. Meijering, *Laag en hoog in de christologie. Over Kuitert en Van de Beek* in *Kerk en Theologie* 50 (1999) 1, 24-34. De christologische discussie beperkt zich vanzelfsprekend niet tot Kuitert en Van de Beek, of C.J. den Heyer. Zie voor een overzicht van de doorlopende lijnen in de christologische discussie: E. Flesseman-van Leer (met reacties van anderen), *Wie toch is Jezus van Nazareth? De christologie in discussie* (Een bundel studies onder auspiciën van de Raad voor de zaken van Kerk en Theologie in de Nederlandse Hervormde Kerk), 's-Gravenhage 1985.

Heinrich Heppe,² die Hasselaar al jaren – evenals Barth, Van Niftrik en Van Ruler – gebruikte als basisboek voor het onderwijs in de dogmatiek. Heppe concentreerde zich vooral scholastiek-begripsmatig op de 'leer', en maakte de verbinding met het 'leven' in cultuur en samenleving nauwelijks merkbaar. Aanvankelijk had Beker, voor wie de verbinding tussen leer en leven essentieel is – zoals we in het voorgaande artikel zagen – dan ook een grote scepsis tegenover Heppe als leerboek. Het zou studenten dogmatiek niet op de twee benen van 'leer' en 'leven' zetten, maar alleen op het been van de (abstracte) 'leer'.

Hasselaar wist echter voor Beker de klassieke scholastieke tekst van Heppe, die typerend genoemd mag worden voor de calvinistisch-orthodoxe denkwijze, weer tot leven te brengen door een hoogst creatieve interpretatie, waarbij het boek van Heppe en zijn dogmatische beslissingen vooral gemeten wordt aan de inzichten van Barth, Miskotte en Noordmans, met hun aandacht voor cultuur en samenleving.³ Vanaf juni 1974 zou de dogmatische interpretatie van Hasselaar – mee ontstaan in samenspraak met Beker – in gestencilde vorm circuleren onder de titel *Wegen en kruispunten op een oude atlas. Een didactische commentaar op de 'Reformierte Dogmatik' van H. Heppe*. Beker miste hierin echter nog teveel de nadere uitwerking van de verbinding met de vragen van cultuur en samenleving, die hem als dogmaticus geboden leek op grond van het relatiedogma, c.q. de leer van de an- en enhypostasie. Bekers nadere onderzoek van deze leer, basis van zijn theologiseren, zou ingrijpende gevolgen hebben voor de ontwikkeling van het latere leerboek van Beker en Hasselaar. Om dit te adstrueren, richten we onze aandacht nu eerst op Bekers inaugurele.

De inaugurele

In zijn inaugurele *Dogmatiek als wacht bij de lach. Enige notities over de betekenis van het persoonsbegrip voor de theologie*, gehouden op 24 februari 1975, refereert Beker met instemming aan de inaugurele van zijn 19^e-eeuwse, Amsterdamse voorganger als hoogleraar dogmatiek, J.H. Gunning jr., die in het Amsterdamse zei: 'Het geloof ... kan nooit een leerstelling, maar alleen de persoon van de geopenbaarde God tot voorwerp hebben. Ik kan áán een leer ... maar slechts ín God, ín Jezus Christus, omdat hij God is, geloven. Het geloof is niet een betrekking van verstand tot leer, maar van persoon tot persoon.' In zijn rede over het persoonsbegrip doet Beker in dogmatische zin iets wat Gunning niet had gedaan: hij maakt expli-

2. Voluit: H. Heppe, *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*. Neu durchgesehen und herausgegeben von Ernst Bizer, Neukirchen 1958.

3. Over zijn theologische inspirator Noordmans schreef Hasselaar – lange tijd ook voorzitter van de redactie voor de uitgave van de *Verzamelde Werken* van Noordmans – de monografie *Dr. O. Noordmans. Hoofdmomenten van zijn theologie*, 's-Gravenhage 1958.

ciet gebruik van het relatiedogma, het zesde-eeuwse dogma van de an- en enhypostasie van de menselijke natuur van Jezus Christus. 'Gunning noemt dit dogma zelden of nooit met name, maar het bepaalt zijn theologie ingrijpend', merkt Beker op.

Volgens Beker gaat het in dit dogma – een nadere uitwerking door het vijfde oecumenische concilie van Constantinopel (553) van het christologisch dogma van het vierde oecumenische concilie van Chalcedon (451) – ten diepste om de vraag of Jezus Christus in zijn persoon alleen God en mens bijeenhoudt, of ook God en mensheid. Door gebruik te maken van abstracte, Griekse begrippen als 'anhypostatos' (on-persoonlijk) en 'enhypostatos' (persoonlijk) slaagde men er – aldus Beker – in de kern van het geloof, het onverklaarbare mysterie te verwoorden dat Jezus Christus in zijn persoon niet alleen God en mens, maar ook God en mensheid bijeenhoudt: in Jezus Christus deelt God op vrije en verrassende wijze in ons aller leven. Later verfijnde men deze leerregel met behulp van abstracte, Latijnse begrippen door een zorgvuldig onderscheid te maken tussen de 'homo' (mens) Jezus Christus en de 'humanitas' (mensheid) die Hij aanneemt.

Het 'relatiedogma', dat Beker in het voetspoor van Gunning – en Barth – verder wil ontwikkelen, staat voor hem in het hart van de dogmatiek. Hij betreurt het dat zijn toenmalige Leidse collega H. Berkhof in zijn *Christelijk Geloof* (1973) – in het voetspoor van de rooms-katholieke dogmaticus P. Schoonenberg⁴ – van het relatiedogma af wil, omdat het geen recht zou doen aan de volle menselijkheid van Jezus, maar zou leiden tot een visie op Jezus als een menselijk vermomde godheid. Voor Beker staat vast, dat in het relatiedenken 'het schepsel op zich geen enkele betekenis heeft'. 'Noch de kerk op zich, noch de armen op zich hebben die betekenis, zelfs Jezus op zich niet!!' De mens heeft zijn persoon-zijn niet op zich, stelt Beker. En hij betoogt dat ieder mens zijn persoon-zijn vanuit het Rijk Gods telkens weer persoonlijk wordt toegesproken. 'Alle mensen staan onder de macht van het persoonlijk roepen van Christus, al kunnen zij, ook de gemeente van Christus, zijn bedoelingen perverteren. Maar zij kunnen ook die bedoelingen op een verrassende manier tot uitdrukking brengen voor de goede verstaander van het Woord. Daarom is de kerk ook op de mensen buiten de muren van de kerk aangewezen voor haar verstaan van de dingen Gods. Is dat niet de diepste reden waarom de theologische wetenschap het zo op prijs stelt, met en naast de andere wetenschappen een plaats in te nemen aan de universiteit? Is dat niet de diepste reden, waarom de dogmatiek een jolige, vrolijke, naar alle zijden open theologie kan zijn?' We zien hier de dogmaticus Beker even recht in het gezicht. In enkele zinnen vat hij de kern samen van zijn

4. Zie P. Schoonenberg, *Hij is een God van mensen. Twee theologische studies*, 's-Hertogenbosch 1969. Vgl. idem, *De Geest, het Woord en de Zoon. Theologische overdenkingen over Geest-christologie, logos-christologie en drieënhedenleer*, Averbode/Kampen 1991.

dogmatische gerichtheid op cultuur en samenleving: het gaat hem om *alle* mensen in een naar *alle* zijden (ook naar het toen actuele marxisme) open theologie.

Waarom 'Wegen en kruispunten'?

Al in de eerste jaren van zijn hoogleraarschap in de dogmatiek rijpte bij Beker het idee om zijn colleges dogmatiek net als Barth uit te werken in een dogmatiek, die hij samen met geestverwant Hasselaar wilde schrijven. In die dogmatiek moest dan Hasselaars *Wegen en kruispunten* (1974) verwerkt worden. Immers, het boek *Christelijk Geloof* (1973) van Berkhof, vaak gebruikt als studieboek dogmatiek, bood studenten niet voldoende *diepgaand* inzicht in de wegen en kruispunten van de oecumenisch-orthodoxe dogmatiek. Berkhof vliegt met een briljante journalistieke vaart door de traditie waarin hij zelf heeft gestaan, maar waar hij zich op verschillende punten van heeft losgemaakt. Studenten dogmatiek dienen volgens Beker ook een tijdlang te 'verwijlen' bij de 'oude' dogmatiek, met dezelfde weetgierigheid als waarvan Barth blijk geeft in een brief van 28 mei 1924 aan zijn vriend Eduard Thurneysen. Barth schrijft dan: 'Sieh einmal in einer alten Dogmatik nach, was man dann unter der "An-Hypostasie der menschlichen Natur Christi" verstanden hat' – 'das war noch rasante Lehre.'⁵ Hasselaar stemde in met het idee om samen met Beker een dogmatiek te schrijven, en ik werd uitgenodigd om mee te werken als onderzoeker en (eind)redacteur; uitgeverij Kok te Kampen bleek bereid de dogmatiek uit te geven. Zo ontstond in een voortdurend heen en weer van betrokkenen gaandeweg *Wegen en kruispunten in de dogmatiek*. Om het bijzondere van deze dogmatiek aan te geven, helpt de titel ons al op weg: het gaat niet om dé weg van de dogmatiek, één doorlopend en homogeen betoog naar de orde van het vak, maar om *wegen* en *kruispunten* op die wegen. Beker en Hasselaar lopen niet zozeer de lange weg van de dogmatiek af, maar wijzen aan, waar op die wegen de knooppunten liggen, waar geestelijke, theologische beslissingen moeten vallen en waar de vaders (bij gebrek aan moeders?!) soms verkeerde wegen zijn ingeslagen. Omdat niet iedere student dogmatiek deze knooppunten duidelijk onderkent en alle zijwegen dus telkens opnieuw worden ingeslagen, beschouwen Beker en Hasselaar het als hun – weerbarstige – plicht om op die punten waarschuwborden op te richten: niet om vervolgens studenten te verhinderen die zijwegen in te lopen, maar om hen als een gewaarschuld mens ook in de dogmatiek voor twee te laten tellen. In vijf delen *Wegen en kruispunten* zou het voornemen van Beker en Hasselaar worden uitgewerkt. Drie

5. Zie K. Barth/E. Thurneysen, *Briefwechsel*, Bd. II: 1921-1930, bearb. und hrsg. von E. Thurneysen (Gesamtausgabe, Abt. V), Zürich 1974, 255.

delen zouden tijdens Bekers professoraat verschijnen, twee na zijn emeritaat.⁶

Deel 1

In 1978 verschijnt het eerste deel van *Wegen en kruispunten*, waarvan ik hier alleen vermeld dat de Godsleer en de schriftleer er in besproken worden. De concentratie op Heppe en diens leer is (nog) zeer sterk. Wat de inhoud betreft zette met name Hasselaar nadrukkelijk een rem op de waardering van de zogenaamde 'natuurlijke' theologie, iets waar Beker vanuit zijn theologische 'basis', de leer van de an- en enhypostasie, wel degelijk mogelijkheden toe zag.

Deel 2

Het tweede deel van *Wegen en kruispunten*, dat in 1979 verschijnt, bevat collegestof over de thema's schepping en verbond, voorzienigheid, praedestinatie en triniteit. Het uitvoerigste onderdeel in dit boek, over de voorzienigheid, is mede tot stand gekomen dankzij de door Beker geëntameerde samenwerking, in een doctoraalcollege, met docenten en studenten van de exegetische en historische disciplines van de Amsterdamse faculteit, docenten van de Katholieke Theologische Hogeschool te Amsterdam en het hervormd seminarie te Driebergen/Doorn. In dit deel is ook een stuk van de Amsterdamse hoogleraar C.W. Mönnich opgenomen *De Verlichting over de schepping*. Niet alleen de Vroege Kerk, de Middeleeuwen en de Reformatie blijken theologisch van belang, maar ook de vaak schromelijk verwaarloosde Verlichting met haar zogenaamde 'natuurlijke' theologie.⁷ Gezien vanuit de door Beker op verrassende wijze ontwikkelde leer van de an- en enhypostasie, is dit zeer voor de hand liggend. Er komt al meer 'leven' in de brouwerij van *Wegen en kruispunten*.

Deel 3

Begin 1980 begint Beker, nog herstellende van zijn langdurige ziekte, in Amsterdam ter voorbereiding op deel 3 van *Wegen en kruispunten* over de christologie onder meer met een reeks doctoraalcolleges waaraan een keur van oecumenisch rijkgeschakeerde docenten, van binnen en buiten de faculteit, bijdragen levert. Dit gegeven brengt ook een veranderde opzet van *Wegen en kruispunten* teweeg. De concentratie op Heppe vermindert

6. In *Kerk en Theologie* 43 (1992) 3, 177-184 publiceerde de toenmalige Geneefse (eerder: Groningse) collega van Beker en Hasselaar, A. (Adriaan) Geense (1931-1994), een artikel over hun dogmatiek onder de titel *Wegen en kruispunten in de dogmatiek*. Over en door Geense: A. Geense, *Geen reizak voor onderweg. Theologische opstellen*. Samengesteld door H. Jansen, E.R. Jonker, H.W. de Knijff, A.A. Spijkerboer (eindred.), Zoetermeer 1995.

7. Zie hierover bijv. het proefschrift van C.W. Mönnich, *De natuurlijke kennis Gods bij Leibniz* waarop hij in 1942 in Amsterdam bij N. Westendorp Boerma promoveerde.

en maakt plaats voor die op de ontwikkeling van het christologisch dogma door de eeuwen heen. Mönnich verdiepte zich naar het oordeel van Beker en Hasselaar zozeer in de opzet en bedoelingen van hun werk dat zij (net als in deel 2) ‘zijn geestrijke bijdrage, over *Verzoening in de Verlichting*, onverkort en onveranderd hebben overgenomen’.

Beker en Hasselaar zijn dankbaar voor de ondersteuning en medewerking van hun collega-theologen en spreken dat ook uit: ‘Wij menen deze samenwerking in onze onderwijssituatie toch wel als een oecumenische mijlpaal te mogen zien in het theologisch-kerkelijk denken op zijn weg naar een heling van de godonterende breuken in de ene kerk van de Heer. Wij hopen bovenal dat het resultaat van deze samenwerking, zoals die in deze band vorm gekregen heeft, mag bijdragen aan de genezing van de breuk tussen Israël en de kerk. Een van de redenen, waarom wij op onze wijze hardnekkig vasthouden aan de betekenis van de z.g. tweenaturenleer is dat wij in haar de mogelijkheden zien ons door Israël te laten wijzen op de unieke betekenis van de Immanuël, die de naturen beheerst en kwalificeert. Voor het rechte theologische denken is ons inziens het Israël naast ons geen “Judenfrage”, maar een “Christenfrage”’ (p. 7).

Deel 3 van *Wegen en kruispunten* verschijnt in 1981 en bevat mijns inziens geen opmerkelijke nieuwe gezichtspunten ten aanzien van de leer van de an- en enhypostasie in vergelijking met de inaugurele van Beker uit 1975 (zie bijv. deel 3, p.27vv. en 217vv.). De betekenis van het relatiedogma scherpt Beker in 1982 nog eens aan in zijn bespreking⁸ van het proefschrift waarop A.(Bram) van de Beek op 17 juni 1980 bij Berkhof promoveerde *De menselijke persoon van Jezus Christus. Een onderzoek aangaande de anhypostasie van de menselijke natuur van Christus*. Hij uit ‘veel bewondering’ voor dit proefschrift: ‘Niet alleen voor de bondige en veelal nauwkeurige samenvattingen en overzichten, maar ook voor de moedige en consistente wijze, waarop hij de vragen, die daarin vervat zijn, aan de orde stelt en daarin een eigen weg zoekt.’ Beker kritiseert Van de Beek onder meer op het punt dat deze de strekking van zijn inaugurele *Dogmatiek als wacht bij de lach* ‘onvoldoende peilt’. Hij is van mening dat Van de Beek – eenvoudig gezegd – onvoldoende onderkent dat de leer van de an- en enhypostasie niet alleen de uitdrukking daarvan is dat Jezus Christus in zijn persoon God en mens bijeenhoudt, maar ook (en dat is het radicale van deze leer) God en mensheid. De leer van de an- en enhypostasie is voor Beker ten volle ‘de uitdrukking ... van de soevereiniteit van de genade van de Immanuël, die de schepping en de voleinding omvat en bepaalt’. Daarbij dient de leer van de an- en enhypostasie ertoe om een concurrentiestrijd tussen menselijke verantwoordelijkheid en de overmacht van het Woord af

8. *Ned. Theol. Tijdschrift* 36 (1982) 2, 160-162.

te snijden – iets wat Beker bij Van de Beeks uitwerking van de anhypostasieer niet gegarandeerd acht.

Deel 4

Dankbaar en royaal erkende Beker, de relatiedogmaticus, ook dat zijn eigen promovendi hem hielpen bij zijn ‘worsteling’ met het oude ethische thema van christendom en cultuur. Dat komt voor het eerst naar voren bij de voorbereiding van deel 4 van *Wegen en kruispunten*, waar onder meer de pneumatologie ter sprake zou komen: het werk van de Geest, die mens en mensheid in telkens nieuwe gestalten aan de regering van Jezus Christus bindt. Mede door de gesprekken met J.Th. (Theo) Witvliet, die als eerste op 18 december 1984 bij hem promoveert op het proefschrift *De zwarte Messias. De hermeneutische uitdaging van zwarte theologie als een theologie van bevrijding* zou Beker in *Wegen en kruispunten*, deel 4 ruime aandacht besteden aan zwarte theologie, alsmede aan Latijns-Amerikaanse en Aziatische bevrijdingstheologie. De culturele en maatschappelijke horizon van *Wegen en kruispunten* zou aldus duidelijker contouren krijgen. Ook de gesprekken met M. (Maarten) den Dulk concentreerden zich op de pneumatologie, zij het hier toegespitst op de betekenis van het gesprek van de mens met anderen én met zichzelf. Den Dulk promoveerde op 3 april 1987 bij Beker op het proefschrift ... *Als twee die spreken. Een manier om de heiligingsleer van Karl Barth te lezen*.

De pneumatologisch differentiërende betekenis van het gesprek, een culturele gestalte en waarde van de eerste orde, werkte in die jaren verder door in de ontmoetingen van Beker en Hasselaar. De verschillen tussen beide vrienden kwamen in hun gesprekken en werk duidelijker aan het licht. Er werd flink tussen Beker en Hasselaar ‘geknokt’. Met als gevolg, zwart-wit gezegd, dat Hasselaar, de solitaire, zich richtte op het ‘christendom’ en Beker, de solidaire, met telkens nieuwe gesprekspartners, de ‘cultuur’ probeerde binnen het vizier te krijgen. In deel 4 van *Wegen en kruispunten*, dat in 1987 verschijnt, concentreert Hasselaar zich op de sacramentsleer; Beker focust op de feministische en de homo-theologie. De daarmee gepaard gaande spanningen tussen beiden worden in de inleiding op deel 4 aangeduid.

In de oecumenische gerichtheid van hun werk bleven de vrienden Beker en Hasselaar echter volop verbonden. Ze leken wel wat op de hervormde kerk en de gereformeerde kerken, die in 1986 hadden uitgesproken dat ze zich ‘in staat van hereniging’ bevonden: op weg, niet alleen maar samen-op-weg, doch ook met ruimte voor anderen. Met name Beker – Hasselaar was ook in dit opzicht veel minder uitbundig – ging het in de dogmatiek en ethiek om de aandacht voor mens en mensheid, hét motief van de leer van de an- en enhypostasie. Dit gebeurde zeker ook toen mens en mensheid meer

en meer doordrenkt raakten van buitenkerkelijkheid en godsdienstloosheid, en kunst als seculiere religie ging dienen. Beker liet zijn worsteling met de daardoor opgeroepen vragen ook blijken als promotor van M. (Marcel) Barnard, die op 13 november 1987 zijn proefschrift verdedigde over de buitenkerkelijk geworden theoloog en kunsthistoricus Pierson, een groot vriend van Gunning. Deze studie draagt als titel *Een weemoedige tint. Agnosticisme en estheticisme bij Allard Pierson (1831-1869)*.

Dat de theologische aandacht van Beker – en Hasselaar – voor mens en mensheid vragen zou oproepen, lag voor de hand, en het gebeurde ook. Eén voorbeeld: C.G. Graafland, een Utrechtse collega van Beker en Hasselaar, publiceerde zijn 'opus magnum' *Van Calvijn tot Barth. Oorsprong en ontwikkeling van de leer der verkiezing in het Gereformeerd Protestantisme* (1987). Daarin stelt hij vanuit de hervormde gereformeerde-bondstheologie vragen bij de christologische en pneumatologische fundering van Bekers en Hasselaars ruimhartigheid ten aanzien van mens en mensheid. Vanuit het denken en voelen van Graafland met betrekking tot verkiezing en verwerping valt een bekommernis te bespeuren ten opzichte van deze ruimhartigheid: Is het in Christus echt met mens en mensheid wel goed gekomen? En: zal het met mens en mensheid wel ooit goed komen? Beslist God de Vader, de Schepper, daar niet over, min of meer buiten de relatie met Christus en de Geest om? – De nauwe samenhang tussen het 'leerstuk' van de praedestinatatie en het christologisch en trinitarisch dogma in de houding ten opzichte van mens, mensheid, cultuur en samenleving werd aldus opnieuw aan de orde gesteld.

Evenals Graafland is Beker in zijn dogmatisch werk in de cultuur en samenleving van de 20^e eeuw rijkelijk gebruik blijven maken van de abstracte dogmatische terminologie 'der eeuwen'. Op persoonlijke wijze heeft hij deze proberen te 'vullen', om zo te kunnen communiceren met en over 'mens' en 'mensheid'. In zijn weerbarstige en open bezinning op de reikwijdte van de dogmatische taal heeft hij zich telkens weer laten voeden door de inzichten van Eugen Rosenstock-Huessy, de grondlegger van het zogenoemde 'dialogische' denken, dat zich nadrukkelijk laat inspireren door een Joodse visie op taal en werkelijkheid, waarin taal primair gezien wordt als het scheppen van relaties en het openbaren van werkelijkheid. Het 'relationele' en 'onthullende' karakter van taal bleef Beker ook in de dogmatische taal zien. De bezinning op het werk van Rosenstock heeft hem niet meer losgelaten. Op 24 maart 1988 trad hij aan de Vrije Universiteit, waar hij eerder in het kader van een 'studium generale' een gastcollege over Rosenstock had gegeven, op als co-promotor van B. (Bart) Voorsluis – promotor was de godsdienstfilosoof prof. dr J. van der Hoeven – die een proefschrift had geschreven onder de titel *Taal en relationaliteit. Over de scheppende en de verbindende kracht van taal volgens Eugen Rosenstock-*

Huessy. Beker had de filosoof Voorsluis, die colleges theologie aan de Universiteit van Amsterdam had gevolgd, mede aangezet tot diens onderzoek.

Deel 5

Inmiddels was Beker al geruime tijd bezig met de voorbereiding van het laatste deel van *Wegen en kruispunten*. Hij bestudeerde de taal en leer van de kerk, de ecclesiologie, mede aan de hand van het proefschrift van M.A. (Matthias) Smalbrugge, die op 7 oktober 1988 bij hem promoveerde (co-promotor was dr M. Schrama). De titel van deze studie, waarin Smalbrugge nagaat wat kerkvader Augustinus verstaat onder het begrip 'geloof in de triniteit' luidt *La nature trinitaire de l'intelligence de la foi*.

In de kerkleer en toekomstleer, de ecclesiologie en eschatologie van *Wegen en kruispunten*, die als deel 5 in 1990 zou verschijnen, denkt Beker in de trinitarische lijn van Augustinus verder over de relatie tussen Geest, kerk en toekomst en schrijft: 'Kerkvader Augustinus wees er reeds op, dat in de *don*a (gaven) van de heilige Geest de *don*or (de gever) gezocht en verheerlijkt moet worden. De Geest herinnert de kerk eraan, dat zij allereerst haar geest – ook haar vrome geest – dient te onderwerpen aan de Here God zelf, aan zijn Rijk en zijn gerechtigheid en dat al het andere – ook haar zelfkennis – haar van daaruit als toegift geschonken wordt. Vanwege deze gerichtheid op de Here God zelf en zijn Rijk, kan de kerk nimmer substantialistisch-afgerond over zichzelf en de gaven haar verleend denken. Dan miskent zij het onuitputtelijke van zijn liefdewezen en van zijn gaven en het ondoorgrondelijke van zijn liefdewegen. De "substantie" van welke de kerk leeft, is de liefdebeweging van de Here God, die de Geest verkondigt. En deze staat daarom geen enkele voortijdige afronding van zichzelf toe, noch in het leven van de kerk, noch in haar leer' (p. 12).

Aan de relatie tussen kerk, leer en leven is mijn eigen proefschrift gewijd, waarop ik op 17 januari 1990 – als laatste – bij Beker promoveerde en dat als titel draagt *De kerk en het leven. Een bijdrage tot het onderzoek van de geschriften van dr O. Noordmans*. Mijn onderzoek sluit aan bij de huidige theologische doordenking van (homiletische, liturgische, oecumenische, ethische, staatkundige en culturele) vragen die zich kenmerkt door een kritische houding tegenover de gesloten vormen en normen van het leven. In mijn proefschrift pleit ik voor een fragmentarische, contextuele, pneumatologische theologie, waarin (uiteindelijk) niet de gedistantieerde vraagstellingen der universiteit, maar het concrete leven van concrete mensen binnen de (oecumenische) gemeente de 'locus theologicus' vormt. Bij de ontwikkeling van deze pneumatologische theologie stel ik voor de 'theologie in fragmenten' van de ethische theoloog Oepke Noordmans (1871-1956) – van 1923-1926 als predikant te Laren (Gld.) 'buurman' van

de familie Beker⁹ – als een leerschool te beschouwen. Op dit proefschrift doordenkend, schrijft Beker in het laatste deel van *Wegen en kruispunten*, dat in september 1990 uitkomt, over de Geest: 'Nooit biedt Hij zich aan terzijde van de omstandigheden, waarin zijn gemeente in de wereld verkeert. Nimmer kan de gemeente met beroep op de Geest het heil in Jezus Christus aangebracht zoeken terzijde van deze omstandigheden. Het kenmerk van de Geest is, dat Hij zichzelf precies en 'stuksgewijs' (vgl. Sonderen, *De kerk en het leven*, 99vv.) toepast op haar tijden en gelegenheden. De brokstukken, de fragmenten, waarin de Geest zichzelf aanbiedt dienen niet slechts ertoe, dat de gemeente daardoor temeer vooruit denkt en handelt naar het komend Rijk. Zij dwingen de gemeente ook zich af te vragen, wat de mening des Geestes is in haar eigen onverwisselbare situatie' (p.12v.).

Voortdurend klinkt in het laatste deel van *Wegen en kruispunten* over de kerk en haar rijksverwachting het besef van gebrokenheid door: opvallend genoeg ook in de aandacht voor het marxisme, dat in zijn bekende gestalten gebroken was. Een enkele zin uit een alinea op pagina 17 moge dit besef van gebrokenheid illustreren: 'De Geest herinnert de kerk ... aan de gebroken vormen, waarin hij het heil aanbiedt. ... En in de Geest gaat Christus nog steeds een gebroken en – naar de zichtbare zijde beschouwd – een gebrekige gang. Daarin ontvouwt Hij zijn heerlijkheid. De Geest herinnert de kerk daarmee aan de hoogte en diepte en lengte en breedte van zijn liefdevol en genadevol handelen. Zij hoeft zich voor het stuksgewijze van haar kennis, haar verkondiging, haar gemeenschap, haar daden niet te schamen. Als zij het Hem maar in liefde wijdt en blijft wijden! Als zij zich maar door Hem laat recht zetten. In haar geloof in de Geest, die het gebrokene en stuksgewijze niet veracht, mag de kerk weten, dat haar arbeid hoe broksgewijs ook, niet vergeefs is. In haar leer van de volharding der heiligen erkent zij haar fragmentarisch bestaan, zonder daarbij de moed op te geven.'

Terugblik

Bij herlezing van deze woorden na tien jaar valt op hoe daarin reeds het besef begint door te klinken van het gebrokene, het fragmentaire in de eigen weg van Beker en Hasselaar in de dogmatiek. De bijna an- en enhypostatische versmelting tussen beiden die tot en met deel 3 van *Wegen en kruispunten* over de christologie zichtbaar is, begint in deel 4 over de pneumatologie te breken (we hebben er al even bij stilgestaan) en wordt in deel 5 over de ecclesiologie en eschatologie problematisch. Zeker, Hasselaar was ernstig ziek geweest en had dientengevolge maar een klein gedeelte van deel 5 kunnen schrijven, maar dat is niet het hele verhaal. Het heeft ook te maken met het ontwakend besef van het geheel eigen, persoonlijk gezicht dat in

9. Zie de verwijzing naar H.E. Beker in O. Noordmans, *Verzamelde Werken*, deel 9a, Kampen 1999, 354.

de dogmatiek getoond wil worden en dat zich niet wil laten opsluiten in de woorden, de begrippen en het aandachtsveld van de ander. Vooral in de inleiding en in de bijdragen van Beker vind ik dit verlangen opmerkelijk.

Wat ik me afvraag is of dit bij Beker ook te maken heeft met een verdere ontwikkeling van zijn dogmatische denken. Als ik mij niet vergis ontwaakt bij Beker een hernieuwd besef voor de betekenis van de vraag van Van Ruler of de vereniging van God, mens en mensheid, de an- en enhypostasie, in de pneumatologie niet anders dient te worden uitgewerkt dan in de christologie.¹⁰ Komt inderdaad in de pneumatologie niet álles erop aan dat ik, juist door de inwoning van de Geest in mij, word die ik ten diepste ben, ook in mijn woordkeus en aandachtsveld in de relatie met de ander en de anderen? Is de pneumatologie niet de moeder van de persoonswording (*principium individuationis*)? Zeker, de gemeenschappelijkheid hoort in de pneumatologie thuis; maar is de persoonlijke eigenheid, de persoonlijke verwerking van het werk van de Geest in cultuur en samenleving en het uiten daarvan (een oud 'ethisch' thema) niet op zijn minst even wezenlijk? Had Beker niet al in zijn artikel over de theologie van Richard Niebuhr de stelling geponeerd: 'Without an appropriate pneumatology, christology becomes ... a monism'?¹¹

Hoe dit ook zij: de theologische samenwerking tussen Beker en Hasselaar, hun 'opus commune', is voldragen en voltooid, in alle luister, weerbarstigheid en kwetsbaarheid. Beker plaatste met vooruitziende blik op pagina 5 van deel 5 de tekst: – zonder meer –. Er zijn inderdaad in elk geval niet meer boeken gevolgd, noch van hen samen, noch van hen afzonderlijk. Hasselaar is op 20 oktober 1992 in de leeftijd van 75 jaar overleden. De gedachtenisdienst vond op zaterdag 24 oktober plaats in de Domkerk te Utrecht. Beker die steeds slechter ging zien en dientengevolge steeds moeilijker kon lezen, is gelukkig niet zonder theologische vrienden gebleven, ook niet toen de hervormde en lutherse kerkelijke opleiding aan de Universiteit van Amsterdam door de synodes werd opgeheven en verscheidene geliefden en weggenoten hem ontvielen: zijn kleinzoon Ernst, zijn jongste broer Christiaan,¹² twee van zijn zussen, Nolda en Dies, en niet te vergeten de 'doctores theologiae' Berkhof, Berkouwer, Breukelman, Flesseman-van Leer, Geense, van Gennep, Gerssen, Loen, Mönnich, Oosterbaan, Schoonenberg en anderen met wie hij een passie voor de grondvragen van het leven gedeeld heeft.

10. Zie A.A. van Ruler, *Structuurverschillen tussen het christologische en het pneumatologische gezichtspunt* (1961) in idem, *Theologisch Werk*, deel 1, Nijkerk 1969, 175-190.

11. Zie mijn vorige artikel, noot 22.

12. J. Christiaan Beker (1924-1999), bekend als hoogleraar bijbelse theologie in Princeton en van zijn publicaties over de apostel Paulus, o.m. *Paul the Apostle. The Triumph of God in Life and Thought*, Edinburgh 1980 waarin hij wijst op de betekenis van een contextuele analyse van Paulus' brieven; vgl. de bespreking door de nieuwtestamenticus M. de Jonge in *Ned. Theol. Tijdschrift* 37 (1983) 4, 334-341.

Verdere ontwikkeling

Voor mij is de belangrijkste bijdrage van Beker aan de dogmatiek zijn doorleefde ontwikkeling van het relatiedogma, uitgewerkt in de christologische leer van de an- en enhypostasie, trouw bewaard door de oecumenische orthodoxie in haar Gunningiaanse bedding. In zijn inaugurele rede maakte Beker de betekenis van het relatiedogma expliciet. Impliciet of expliciet heeft dit dogma Beker zijn leven lang begeleid en hem telkens opnieuw de ogen geopend voor het licht van Christus dat over, op en in het bonte mensenleven, in al zijn gebrokenheid en fragmenten, straalt. Iedere mens, ook de mens die sommigen minachtend een 'kneus' of een 'lor' noemen, staat op grond van Gods besluit – 'de baarmoeder aller dingen' om met Bavinck¹³ te spreken – in het licht van Christus. Daar heeft Beker telkens opnieuw op willen wijzen. Deze mystiek geladen visie, voor Beker nauw verbonden met het relatiedogma, heeft richting gegeven aan zijn voelen, denken en doen, en heeft zijn aandacht voor oecumene, cultuur en samenleving gedragen en gevoed.

Een steekhoudende visie, in een a-dogmatische tijd? Ik vind van wel. Zeker, er zijn vele exegetische, dogmenhistorische, filosofische, sociologische, psychologische vragen bij deze visie te stellen – maar die vragen doen de heel eigen inbreng van het dogma bij de ontdekking van het leven niet teniet. Ook door dogma's kan men het leven ontdekken. Beker heeft ons er een inspirerend voorbeeld van gegeven: weerbarstig, open, ruim, vrij, moedig, doorleefd. Daarbij maakt hij ons duidelijk dat het in het dogma ten diepste om een persoon gaat, ja dat de paradox van het dogma is dat het geen leerstelling, maar een persón is die ons bij de mens en de mensheid brengt: de gebroken gestalte van de levende Christus, die uiteindelijk al zijn in Schrift, traditie, prediking, cultuur en samenleving vertolkte gestalten omvat én te boven gaat (*extra-calvinisticum*), en die daarom voor ons ook de viering van het kerkelijk verwaarloosde feest van Hemelvaart zo belangrijk maakt.

Met zijn goede vriend Hasselaar heeft Beker wegen en kruispunten in de dogmatiek beschreven. Bekers beste vriend was echter – ik zeg het met vriendschappelijke ironie – zijn dogma: een dogma vol gloed van de Geest, met besef van Hoogliedmystiek; *unio cum Christo*, voor mens en mensheid. Ik zie het als 'onze' taak het dogma van Beker, de relatiedogmaticus, erflater van de Nederlandse klassiek-progressieve traditie van Gunning aan de orde te stellen, te interpreteren en te vertalen in zijn hoogst actuele betekenis voor de gefragmenteerde, postmoderne cultuur en samenleving van deze tijd.¹⁴ De

13. Herman Bavinck (1854-1921), *Gereformeerde Dogmatiek*, deel 2, 6^e dr. Kampen 1976, 335.

14. Over moderniteit en postmoderniteit: Anton Houtepen, *God, een open vraag. Theologische perspectieven in een cultuur van agnosme*, Zoetermeer 1997, Jean-Jacques Surmond, *Van religie naar geloof. Een essay over de kerk en het individualisme*, Kampen 1999 en Theo Witvliet, *Gebroken traditie. Christelijke religie in het spanningsveld van pluraliteit en identiteit*, Baarn 1999.

belangrijkste opgave in ons dogmatisch-ernstige Nederland vol weemoed, desillusie en cynisme over kerk, theologie, cultuur en samenleving lijkt mij te zijn: aandacht te wekken voor de paradox van het dogma, vol ernst én humor. Het werk van de dogmaticus, op zoek naar eenheid, blijft zo een serieuze opgave met een verblijdend perspectief. Dogmatiek is zo gek nog niet: er zijn wegen en kruispunten.